

MÂTURÎDÎ'DE SABIR, ŞÜKÜR VE HİKMET İLİŞKİSİ*

Osman ORAL **

Öz

Sabır, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında, metanet gösterip olumsuzlukları olumlu kılmaya, şükür ise Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyiliklerden dolayı duyulan minnettarlığını söz ve ifade ile göstermektir. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Ebû Mansûrel-Mâturîdî (ö.333/944)'de şükür ve sabır kavramları aralarında nüans olmakla beraber birbirine yakın bir anlamda kullanılmışlardır. Belâ ve musibetleri kabul etmeye sabır, nimetleri kabul etmeye ise şükür denir. Yüce Allah, Hazreti Adem'i ağaca yaklaşmamakla imtihan ettiği gibi, evlatlarını da her hal ve durumda sabır ve şükürle imtihan etmektedir. Bu imtihan da kulun belâ ve musibetlere karşı sabretmesi, nimetleri kabul etmeye ise şükür etmesiyle gerçekleşir. Çünkü hikmet dünyasında kişinin başına gelen her şey gizli bir sebep ve hikmetin gereğidir. Böylece Mâturîdî, sabır ve şükür konusundaki hikmet bakış açılarıyla kendinden sonraki bilginleri etkilemiştir. Bu çalışmada Mâturîdî'nin sabır ve şükür kavramları hakkında görüşleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler:Mâturîdî, Sabır, Şükür, Hikmet, İmtihan.

Relationship among Patience, Gratitude and Wisdom according to Maturidi Abstract

Patience is in the face of hardships and troubles experienced, and showing steadiness by turning negative situations into positive ones; gratitude is shown for the blessings and goodness coming from God or man and is expressed in words and phrases. One of ahl al-Sunnah scholars, Abu Mansur al-Maturidite (ö. 333 / 944) also used gratitude and patience concepts close to each other although there is a nuance. And patience is used for accepting the calamities and scourges, gratitude is used for accepting the blessings from God. Not only God tested Adam whether he will approach the forbidden tree, but also He is testing Adam's sons in every state and situation with patience and gratitude. This trial takes place with the servant's patience towards calamities and scourges and his/her gratitude for the blessings. Whatever the servant is exposed to is the necessity of wisdom and a secret reason.

Thus, Maturidite influenced the subsequent scholars with his wisdom view on patience and gratitude. This study will evaluate the views of Maturidi on patience and gratitude.

Keywords: Maturidi, Patience, Gratitude, Wisdom, Test.

GİRİŞ

Yüce Allah Âdem'i topraktan yaratmış ve ona rûhundan üfleyerek¹ iki eliyle,² güzel ve en şerefli bir biçimde,³ varlık alemine çıkarmıştır. İnsan, kendisine verilen akıl, irâde, hafıza, sabır, gazap gibi duygu ve yeteneklerle Allah'ın özel önem verdiği bir varlık anlamında *Eşref-i Mahlûkat*; *yaratılmışların en şerefli*/*halife* ünvanını almıştır.⁴ Âyetlerde insanın zorluklara katlanacak biçimde yaratıldığı,⁵ nankör bir varlık,⁶ aşırı bir şekilde hırsına düşkün,⁷ âciz,⁸ sabırsız ve tahammülsüz olduğu,⁹ vurgulanır. Verilen nimetlere şükretmesi, başına gelenlere sabretmesi istenir. Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu ve onları sevdiği,¹⁰ sabır ve takvâyla güzel davranışlarda bulunanların ecirlerinin asla zayi edilmeyeceği¹¹ ve mükafatlarının onlara kat kat verileceği¹² ifade edilir.

Ehl-i Sünnet'initikadî ekollerinden Mâtürîdiyye'nin kurucusu kabul edilen Ebu Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), inanç silsilesinde İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö.150/767)'yi en iyi anlayan bilginlerden biri olarak; onun itikadî görüşlerini dönemine, çağına ve daha sonraki dönemlere güzel bir şekilde aktaran sayılı bilginlerden biridir.¹³ Mâtürîdî, kelâm, tefsir, fıkıh gibi alanlarda Kur'ân bütünlüğünü merkeze alan rasyonel ve dengeli yorumlarıyla tarihi süreç içerisinde gelişen Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumunda büyük katkıları olmuş bilginlerdendir.¹⁴ Yaşadığı dönemde sayısız akımın etki ve tehdidine maruz kalmasına rağmen İslâm toplumunun birlik ve bütünlüğü için çalışmıştır.¹⁵

* Bu makâle "Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı" adlı doktora çalışmasından üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ve Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Secde, 32/9.

² Sâd, 38/75.

³ Teğabun, 64/3; Tin, 95/4.

⁴ Bakara, 2/30; Enam; 6/165; Hicr, 15/29.

⁵ Beled, 90/1-4.

⁶ Hüd, 11/9-10; İsrâ, 17/67-69; Hac, 22/66; Mü'minin, 23/78;Ankebut, 29/65-66.

⁷ Meâric, 70/19-21;Fecr, 89/16-20.

⁸ Maide, 5/30-31;Nahl, 16/4.

⁹ Maide, 5/19-21; Fecr, 89/16-20.

¹⁰ Bakara, 2/153, 249; 66; Âl-i İmrân, 3/146; Enfâl, 8/46.

¹¹ Hüd, 11/115; Yûsuf, 12/90.

¹² Nahl, 16/96; Nisâ, 4/25.

¹³ Bkz. Ebû'l-HasenâtAbdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire, 1324, s. 195.

¹⁴ Bkz. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*, Tahk: Hüseyin Atay, DİB Yay, Ankara, 2004, I/19, 29.

¹⁵ Bkz. EbûMuhammed Abdulkadir b. Muhammed Ebû'l-Vefa el-Kureşi, *el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabâ*

Mâtürîdî'ye göre her şeyin yaratılış gâyesi ve hakikati demek olan "hikmet", *Kıtabu't-Tevhid* ve *Te'vilâtu'l-Kur'ân* veya *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* adlı eserlerinde kendisini anahtar bir kavram olarak göstermektedir. Yani Mâtürîdî'ye göre âlemde yaratılan her bir şeyin hikmeti vardır ve hiçbir şey boşu boşuna yaratılmamıştır. Yaratılan bu hikmetleri idrâk ile yaratıcıya îmân etmek akıl sahibi her insanın kulluk görevidir. İlahi fiilin de hikmet dışı olması mümkün değildir. Çünkü hikmet dışına çıkmak ise sefihliktir ve rububiyete aykırıdır.¹⁶ Mâtürîdî'ye göre Allah, insanı en güzel şekilde yaratarak kâinatı onun emrine vermiş, kendi varlığına ve birliğine inanma istidadını ona bahşetmiştir. İnsanın yaratılış hikmeti ibadet, hamd ve şükürdür. Kişi, kendisine iyilik yapana, teşekkür edebilme kabiliyet ve ahlâkî sorumluluğuyla yaratılmıştır. Bundan dolayı insanın kendisine iyilik yapanlara karşı teşekkür etmesi gerekir. Aynı şekilde insan başına gelen kötülük ve musibetlere karşı da cüz'î iradesiyle sabretmelidir. Mâtürîdî, verilen nimetlere karşı şükretmemeyi "gaflet" olarak tanımlar.¹⁷ Çünkü kalp, Hakk'ı kavrayacak, göz, Hakk'ı ve O'na âit işaretleri görecek, kulak ise Hakk'tan gelen daveti duyacak şekilde yaratılmıştır. Bunları yerli yerinde kullanmayıp, îmânî hakikatlerden habersiz olanlar, habersiz gibi davrananlar gafillerdir. Gaflet dünyâ ve âhîret için gerekli ve önemli olan bir şeyin değerini kavrayamama, dikkatsizlik ve dalgınlık sebebiyle yanılıp ihmâle düşme, kendini tanımama ve evreni Cenab-ı Hakk'ın tecellî aynası olarak görememe, dünyâyâ dalıp evrene nazar ile tefekkür özelliğini kullanamamaktır. Çünkü insan hikmet dolu dünyada, sabır ve şükür ile imtihan edilmektedir.¹⁸

Bu makalede Mâtürîdî'nin hikmet bakış açısıyla sabır ve şükür hakkında kelâmî problemlere çözüm arayışları ve açıklamaları incelenenip değerlendirilecektir.

A. SABIR, ŞÜKÜRVE HİKMET KAVRAMLARI

A. 1. Sabır

Sözlükte "engellemek, hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak" anlamlarındaki sabır kelimesi, üzüntü, başa gelen sıkıntılar karşısında direnç göstermekve olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanettir.¹⁹ Sabır "*nefsi telaştan, dili şikâyetten, organları çirkin davranışlardan koruma, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki durumda sükûnetini muhafaza etme, Allah'tan başkasına şikâyette bulunmama*"²⁰ dır. Allah'ın güzel isimlerinden biri olan es-

→ →

kati'l-Hanefiyye, Kahire, 1413/1993, II/130 vd.

¹⁶ Bkz. Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Tahk. Mecdi Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, IV/227.

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X/127.

¹⁸ Bakara, 2/155.

¹⁹ Şeyh Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşafustlâhatı Fünun*, Thk. Ali Rahruc, Lübnan, 1996, II/823-4.

²⁰ Asım Efendi, *Kamus Tercümesi*, Haz. Rizeli Hasan Hilmi Efendi, Bahriye Matb. , İstanbul, 1305, II/458-

Sabur, "günahkârları cezalandırma konusunda acele etmeyip te'hir eden lutfuyla muamele eden Yüce Allah"²¹ mânâsındadır.²²

Sabır kelimesi beş âyette geçmekle beraber, müştaklarıyla birlikte yüze yakın âyette geçmektedir. Âyetlerde Kur'ân, genel olarak insanları korku, açlık, yoksulluk, yakınların ölümü, ürün kaybı gibi musibetleri sabırla karşılayanların ve Allah'a teslimiyet gösterenlerin rablerinin lütfuna, rahmetine ve ebedî kurtuluşa erecekleri müjdelendir.²³

Allah elçisi "Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet verilmedi"²⁴ açıklamasında sabrın nimet olduğu vurgulanır. Çocuğunu kaybetmenin acısıyla ağlayan bir kadına Resûlullah'ın, "Allah'tan kork, sabırlı ol!" sözüne karşılık, "Benim derdimden sen ne anlarsın!" şeklinde tepki gösteren kadın, daha sonra kendisine nasihat edenin Hz. Peygamber olduğunu öğrenince ondan özür dilemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, "Sabır ilk sarsıntı sırasında gösterilen metanettir"²⁵ buyurmuştur. Diğer bir hadiste ise Hz. Peygamber sıkıntıya uğramanın istenen bir durum olmamakla birlikte böyle durumlar başa geldiğinde "sabırlı olmayı"²⁶ öğütlemiştir. Hz. Ali'nin, "Allahım! Senden sabır diliyorum" dediğini duyan Resûlullah, "Bu sözünle Allah'tan ağır bir imtihan istemiş oldun; O'ndan âfiyet dile!"²⁷ buyurmuş, mü'minin her halini sabır ve şükürle sevaba dönüştürme durumunu şöyle izâh etmiştir: "Mü'minin durumuna gerçekten hayret edilir. Zira her durumu onun için hayır sebebidir, bu özellik sadece mü'minlerde bulunur. Çünkü sevinecek olsa şükreder bu onun için hayırdır, başına bir bela gelse sabreder bu da onun için bir hayırdır."²⁸

İslâmî literatürde haramlardan uzak durmada ve dinî görevlerin ifasında tahammül gösterme şeklindeki sabır farz; dinen mekruh olandan uzak durma şeklindeki sabır mendup; can, mal ve namusunun saldırıya uğraması karşısında, ayrıca gereksiz yere açlığa, susuzluğa katlanma anlamındaki sabır haram; bedenine zarar verecek derecedeki acılara katlanma şeklindeki sabır mekruh; dinen yapılmasında bir sakınca olmayan konularda sabır göstermek de mübahtır.²⁹

→ →
9

²¹ Ebu'l-Kasım Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l- Kur'ân*, Tahk. S. A. Ravâviri, y. y. Beyrut, 1992, "sbr" md. ; CemaluddinîbnManzur, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, trs., "sbr" md.

²² Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, İstanbul, 1981, Daavat, 82; İbnMâceEbû Abdullah Muhammed, *es-Sünen*, İstanbul, 1981, Duâ, 10; Ebû Abdullah el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, Daavat, 68; Müslim, *Zikr*, 5; Bekir Topaloğlu, "Sabûr", *DİA*, İstanbul, 2008, 35/361-2.

²³ Bkz. Bakara, 2/155-157; Âl-i İmrân, 3/142; Muhammed, 47/31.

²⁴ Buhârî, *Zekât*, 50; Rikâk, 20; Müslim, *Zekât*, 124.

²⁵ Buhârî, *Cenâiz*, 32, 42; Müslim, *Cenâiz*, 14, 15.

²⁶ Bkz. Buhârî, *Cihâd*, 112; Müslim, *Cihâd*, 20.

²⁷ Tirmizî, *Daavât*, 93.

²⁸ Müslim, *Zühd*, 64.

²⁹ Ebu Hamid el-Gazâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Din*, Kahire, trs., IV/68-9; İbnKayyim el-Cevziyye, *Uddetü's-Sâbirîn ve Zahîretü's-Şâkirîn*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, trs., s. 30-1.

Ezcümle sabır, üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metanet olmaktadır.

A. 2. ŞÜKÜR

Şükür terim olarak “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma, insana bahşedilen duygu, düşünce, âzâ ve cevârihi yaratılış gâyeleri istikametinde kullanma”³⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Şükür, yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlıktır.³¹ Şâkir ve Şekur, Allah için kullanıldığında “şükürün karşılığı veren” veya daha genel olarak “iyi ve faydalı davranışları dolayısıyla kullarını ödüllendiren ve rahmetiyle günahlarını bağışlayan” mânalarına gelir.³² Yüce Allah’ın isimlerinden biri de “az da olsa kulun iyi bir ameline fazlasıyla karşılık veren” anlamında eş-Şekûr’dur.³³ Allah’a karşı minnettarlık için şükür, insanlara karşı minnettarlık için teşekkür kelimeleri kullanılır. Şükürün karşıtı küfürdür. Küfür ise nimeti inkâr etme, nankörlüktür. Kulun Allah’a şükürü O’nun kendisine olan ihsanını anarak O’na hamdetmesi, Allah’ın kuluna şükürü de yaptığı iyiliği anıp onu övmesidir. Hz. Peygamber “insanlara teşekkür etmeyen Allah’a da şükretmez”³⁴ hadisinde şükürü, yapılan iyiliğe mukabelede bulunma konumunda tutmuştur. Şükür, kişinin kendisine yapılan bir iyiliği bilip sahibine övgü ile mukabelede bulunması ve bunu diğer insanlara da duyurmasıdır. Hamd söz konusu iyiliğin kendisine yönelik olma şartı aranmadan bir kimsenin mutlak mânada lütufkârlığının ve iyilikseverliğinin dile getirilmesidir.³⁵ Hamd (övgü) birini lâıyk olduğu şeyle nitelemek demektir. Bu sebeple hamd sadece Allah’a yönelik olarak münasip görülmüştür.³⁶ Belâ ve sıkıntılara sabretmenin ruhî bir yüceliş ve mânevî bir erginlik, nimetin yol açacağı şımarıklık ve azgınlıktan, belânın sebep olabileceği isyandan daima Allah’a sığınmak gerekir. Aslında hamd ve şükür bu şuuru canlı tutan önemli faktörlerdir.³⁷

Sonuç olarak şükür, Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, elde ettiği ve kavuştuğu nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle ittika ederek nimetin gereğini yapmadır.

³⁰ Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsü'l-Muhîd*, Beyrut, 1986, “şkr” md. ;İbnManzur, *Lisânü'l-Arab*, “şkr” md.

³¹ Bkz. Bekir Topaloğlu, “Hamd”, DİA, İstanbul, 1997, 15/443; Mustafa Çağrıncı, “Şükür”, DİA, Ankara, 2010, 39/260.

³² Ebu Cafer et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, y. y, Beyrut, 1412/1992, II/55; IV/338; VIII/55-6.

³³ Bekir Topaloğlu, “Şekûr”, DİA, İstanbul, 2010, 38/493.

³⁴ Ebu Davud, Edeb 11; Tirmizi, Birr 35.

³⁵ İbnManzur, *Lisânü'l-Arab*, “Hmd” ve “Sena” madd; İsfehani, *Müfredât*, “Hamd” mad.

³⁶ Bkz. Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Ensar Yay, İstanbul, 2015, I/36-7.

³⁷ Bkz. Topaloğlu, “Hamd”, DİA, 15/442-5.

A. 3. HİKMET

Hikmet, Arapça “h-k-m” kökünden, hüküm ve ihkâm, derin ve yararlı bilgi, bilgelik, gizli neden ve insanı zulümden, cehâletten alıkoyan, engelleyen bir özelliktir.³⁸ İlim ve akılla gerçeğin bulunmasıdır.³⁹ Hikmetin adâletli ve dengeli davranma manalarıyla irtibatından dolayı “racülün hakîm” yani hakîm adam dendiğinde, hikmet ve adâlet sahibi akla gelir. Allah’ın Hakîm olması da hükümün, O’na âit oluşunu ve kararlarında daîma hikmet ve adâlet sahibi olduğunu ifâde eder. Allah’a hikmet sahibi denmesi O’nun kendine özgü bir yetkinliğe işâret eder. Âlimler de Allah’ın hikmet sahibi yani Hakim olduğunda ittifâk etmişlerdir.⁴⁰ Bu sebeple Allah’ın hükmettiği her şey hak ve bir hikmete mebnidir.⁴¹ Hakîm, Allah’a nisbetle, Aziz, Âlim, Habir, Vasi, Ali, Hamid ve Tevvab kelimeleriyle birlikte mana ve muhteva zenginliği kazanmıştır.⁴²

Hikmet terimi, if’al babında kullanıldığında işi sağlam yapmak anlamına gelir.⁴³ Hikmet, “bilgelik, Allah’ı gereği gibi bilme bilgisi, insanın varlıkların hakikâtını, gerçek yüzünü, gücü oranında bilip ona göre hareket etmesi, nübüvvet, peygamberlik, Kur’ân’ı ve sünneti doğru bir şekilde anlayabilme ve amel etme, müslümanların işine yarayan her türlü doğru bilgi ve söz, hüküm vermede doğru karar verme yeteneği, Allah’ın hükümlerinde gözetmiş olduğu çoğu defa illeti de içinde bulunan üst maksatlar ve İslâm dininde hükümlerin konuluş amaçları”⁴⁴ gibi manaları ifade eder.

Hikmet kavramı hadislerde de geçer. Abdullah b. Abbas (v. 68/687) hakkında Hz. Peygamber “Allahım, ona hikmeti öğret”⁴⁵ “Allahım! Ona hikmeti ve Kitab’ın (Kur’ân’ın) te’vilini öğret”⁴⁶, diyerek duâ etmiştir. İbn Abbas (ö. 68/687)’in Kur’ân’ı anlama ve yorumlamasında şöhret bulması ile bu hadislerle bağlantı kurulduğunda hikmet’in “Kur’ân’ı isabetli ve doğru yorumlama” manasında olduğu söylenebilir. Bir rivâyette: “Allah kime hayır murad ederse onu dinde fakîh kılar”⁴⁷ denilir. Diğer bir rivâyette “Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır”⁴⁸ sözü hikmet ile Hz. Ali (ö.

³⁸ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hkm” md. ;İsfehâni, *el-Müfredât*, “hkm”, mad.

³⁹ Bkz. Ebû’l-Hüseyn Ahmet İbn Faris, *Mu’cemu Mekayisi’l-Lüga*, Thk. Abdusselam Muhammed Hasan, Beyrut, trs. , “hkm” madd. , II/91-2.

⁴⁰ Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, y. y. ,İstanbul, 1959, s. 226-8.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, X/574.

⁴² Bkz. Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul, 2010, s. 107.

⁴³ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “hkm” md. XXII/143; İsmail b. Hammad Cevheri, *es-Sihah Tacü’l-Lüga*, tahk. Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut, 1979, “hkm” mad. ,V/1901 vd.

⁴⁴ Bkz. Muhammed Murtaza ez-Zebidi, *Tâcü’l-Arusmin Cevahiri’l-Kamus*, Beyrut, trs. Mektebetü’l-İlmiye, “hkm” mađ, I/200 vd.

⁴⁵ (اللَّهُمَّ فَفِّهْهُ فِي الدِّينِ وَفِي رِوَايَةٍ: اللَّهُمَّ عَلِّمْنِي الْكِتَابَ. وَفِي أُخْرَى: الْحِكْمَةَ) Buhâri, Fedailu’s-sahabe, 24.

⁴⁶ Bkz. İbn Mâce, *Mukaddime* 11.

⁴⁷ Bkz. Buhâri, İlim, 10, Humus, 7; Müslim, İmaret, 175, Zekât, 98, 100, (مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ)

⁴⁸ Tirmizi, Menakib, 20 (أنا دار الحكمة ، وعلي بابها) .

40/660)'yi irtibatlandırır. Hadislerde hikmet kavramı ile *faydalı ilim, iyi (salih) amel, güzel ahlâk, marifetullah, basîret, öğüt-ibret, güzel söz gibi kâmil mü'minde bulunması gereken hasletler* gibi manalarında zikredilmektedir.

Hikmet kavramının "her şeyi yerli yerine koyma" şeklinde bir tanımı da yapılmıştır ki bu tanım aynı zamanda "adâlet" kelimesine de karşılık gelmektedir.⁴⁹ Hikmet kelimesinin bu anlamı dikkate alındığında zıddı sefeh'tir.⁵⁰ Bu nedenle Mâtürîdîler, hikmetsizliğin Allah'ın adâletine ve Rububiyetine aykırı olması yönüyle O'nun hakkında asla düşünülemeyeceğini ileri sürerler.⁵¹ Fıkıh terimi olarak hikmet, Kur'ân ve sünnette mevcut hükümlerin anlaşılması, yorumlanması ve yeni olaylara yansıtılması faaliyetinin odağında yer alır. Hükümün konuluş amacı veya söz konusu hükümlerle sağlanmak istenen sır, maslahat anlamındadır. Allah'ın her hükmünde bir sırrının olduğunu, bu sır hükme uygun düşen (münasip olan) maslahattır.⁵² Şari' tarafından o hükümün konulmasına temel teşkil eden şeydir ve hükmümlerle sebep arasındaki anlam bağlantısını tespit edip kavramaya yöneliktir.⁵³ Hikmetin ortak anlam özelliği, hem ilim, hem sağlam kılma hem de sözde ve fiilde isabet ile herşeyi yerli yerine koymadır. Zıddı ise sefeh, abes ve cehâlettir. Parlak bir zeka, güçlü bir hafıza, sıhhatli bir düşünme, kuvvetli bir anlayış, isabetli tahmin, güzel tedbir, zihin açıklığı ve kolay öğrenme hikmetin muhtevasını teşkil eden başlıca unsurlardır. Mâtürîdî, hikmeti "*her şeyi yerli yerine koymada isabetli olmak ve her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek, her şeyi yerli yerine koymak*"⁵⁴ dedikten sonra *Kur'ân, Sünnet, hidâyet, nur, ruh ve şifâ* olduğunu da söyleyerek hikmetin, eşyanın hakikatını anlayan nur, ruh sahiplerini diriltiren ruh, her şeyin iyi ve kötü yönünü anlayan hidâyet, her türlü hastalıklardan koruyan şifâ olarak çeşitlendirir.⁵⁵ Allah'ın yaratması tesadüfi değildir ve bu yaratıştaki herşey kanun, hikmet, adâlet, tenasüp ve ölçüye göredir.⁵⁶

MâtürîdîkelâmcılarındanEbu'l-Muîn en-Nesefi(ö. 508/1184), hikmetin manası ve kelâmcıların görüşü hakkında şu özet bilgileri verir:

"*Bu konuda lügatçiler arasında ihtilâf vardır. Bazıları da hakîm, bir şeyi muhkem kılan diye tanımlar. Bazıları da Hakîm'i, nefsinin heva ve çirkin şeylerden alıko-*

⁴⁹ Bkz. Ebu Mansur el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, Haz: Bekir Topaloğlu, M. Aruçi, İSAM yay, Ankara, 2005, s. 176; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/373.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/173, VII/48, VIII/270.

⁵¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 176; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/373; Nesefi, *Tabsıra*, II/505-6.

⁵² Bkz. Ebu Hamid el-Gazâlî, *el-Mustasfamin İlimi'l-Usul*, trc. H. Yunus Apaydın, İslâm Hukuk Metodolijisi, Klasik Yay, İstanbul 2006, II/ 279

⁵³ Ferhat Koca, "Hikmet", DİA, İstanbul, 1998, 17/514 vd.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 37; *الحكمة: الإصابة في أن يوضع كل شيء موضعه ويعطى كل ذي حظ حظه ولا يبخس بأحد حقه* (Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/261-2.

⁵⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/261-2.

⁵⁶ Bkz. Osman Oral, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014, s. 32 vd.

yan manasında olduğunu söylerler. Bir kısmına göre hikmet, eşyanın hakikâtlarını bilmek, onları yerlerine koymaktır. Her kim, hikmete ilim manası verirse, onun zıddı bilgisizlik (cehl) dir. Her kim ki hikmeti fiil manasında alırsa, onun zıddı akılsızlık (sefeh)'dir. Kelâm âlimlerine göre Allah her türlü gâyesiz ve abes fiilden uzaktır. Eğer böyle bir şey düşünülürse, Allah'ın her şeyi bilme ve her şeye güç yetirme sıfatlarına aykırı olabileceği gibi ilâhlık sıfatına da aykırı olduğundan acziyetin kanıtı olur. Ayrıca Allah'ın her fiili kullarını faydalandırmak amacıyla mefsetedi önleyen sağlam bir sistem oluşturma gâyesini güttüğü gibi, fiillerinde mutlak tasarruf sahibidir ve yaptıklarından sorgulanamaz."⁵⁷

Özetle hikmet, adâlet, ilim, peygamberlik, Kur'ân bilgisi ve anlama gücü, Hz. Peygamber'in Sünnet'i, Allah'a itaat ve O'nun emirlerini düşünmek, yerinde söz söyleme ve iş yapma, amelle birlikte ilim, akla uygun olan şey, ilham ile vesveseyi ayıran nur, hazır doğru cevap verme, hak düşüncenin kişiye hükmetmesi, ruhların sükûnete erdiği şey, ledünnî ilim, öğüt-ibret vb. gibi manalarındadır.

B. MÂTÜRÎDÎ'DE SABIR, ŞÜKÜR VE HİKMET

Mâtürîdî'ye göre şükür ve sabır kavramları aralarında nüans olmakla birlikte aynı anlam aralığını ifade etmektedirler.⁵⁸ Başa gelen belâ ve musibetlere karşı metanet gösterme, sabır; nimetleri yerli yerinde kullanma ise şükürdür. Allah, Hz. Adem'i ağaca yaklaşmamakla imtihan ettiği gibi, oğullarını da her hal ve durumda sabır ve şükürle imtihan etmektedir.⁵⁹ Bazı ibadetlerden tembellik yüzünden hoşlanmaz, namaz ibadeti gibi. Bazısından da cimrilik yüzünden hoşlanma, zekât gibi. Kiminden de her iki sebepten dolayı hoşlanmaz, hac ve cihad gibi. Sabır, kişinin musibetler karşısında telaşa kapılmadan güçlü olması, her şeyin Allah'tan geldiğinin bilinci ile tahammül edip dayanma gücü göstermesidir. Bu imtihan da kulun belâ ve musibetlere karşı sabretmesi, nimetleri kabule karşı da şükür etmesiyle gerçekleşir. Çünkü hikmet dünyasında kişinin başına gelen her şey bir gizli sebebin bir hikmetin gereğidir.

İnsan, kendisine iyilik yapana, teşekkür edecek kabiliyet ve sorumlulukta yaratılmıştır. Bu sebeple kişi, kendisine sayısız nimetler veren Allah'a ve iyilik yapan insanlara teşekkür eder. Allah'ın imtihan hikmeti gereği insana verdiği akıl, Allah'a şükür ve ibâdetin gerekliliği hükmüne vardığı gibi yine ilâhî kitapta farz kılınan her ibâdetin neden farz kılındığını anlama ve yorumlamada fonksiyon icra eder. Şükürün hikmeti, Allah'ın nimetinin etkisinin kulun dilinden "itiraf ve övgü", kalbinde "şâhitlik ve muhabbet", organlarında da "itaat etme ve boyun eğme olarak" ortaya çık-

⁵⁷ Bkz. Neseî, *Tabsıra*, II/505-6.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI/12; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I/234, II/432, V/282.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/447.

masıdır. Nimet sahibini bilip onu övmek demektir.⁶⁰ Allah elçisinin, “Şükreden bir kul olmayayım mı?”⁶¹ ifadesi bunu gösterir. Allah hikmet sahibidir ve hikmetine göre hareket eder. Böylece O'nun fiilleri hikmet ve adâlet olup, emrettiği her işte mutlaka güzellikler bulunur. Böylece İslâm, faydalı ilimleri öğrenmeyi teşvik eder. Çünkü ilim, yaratıklara hikmetle bakmayı ve Allah'ı tanımayı, Allah'ı tanıma da tefekkür ve tezekkürü (ibâdeti) gerektirir. İbadetler de nefis terbiyesi ile kötü huylardan arınıp yüce ahlâkla güzelleşmeyi sağlar.

Mâtûrîdî'ye göre Allah'a şükretmenin hikmeti, Allah'ın yardımına, affına, rahmetine, lütuf ve keremine kavuşmanın yanı sıra, eldeki nimetlerin devam etmesi ve henüz ulaşılamayan nimetlerin elde edilmesidir.⁶² Nitekim bu konuya önem veren kimse ve topluluklar pek çok güzelliklere kavuşmuşlardır.⁶³ Hamd ve şükür kulluğun anahtarıdır ve ibâdetler de yaratıcıya hamd ve şükür amacıyla yapılır.⁶⁴ Şükür, kişinin kendisine yapılan bir iyiliği bilip sahibine övgü ile mukabelede bulunması ve bunu diğer insanlara da duyurmasıdır. Hamd ise söz konusu iyiliğin kendisine yönelik olma şartı aranmadan bir kimsenin mutlak mânada lütufkârlığının ve iyilikseverliğinin dile getirilmesidir. Buna göre hamd şükürden daha kapsamlıdır. Hamd ve şükür, îmandan kinaye olup yaratıcıya duyulan minneti dile getirme, mutlu bir olay ve durumdan, yapılan bir iyilikten duyulan hoşnutluğu bildirme, görülen iyiliğe karşı gösterilen memnunluk, minnettarlıktır.⁶⁵

Mâtûrîdî'ye göre ise şükretmek, en basit ifadeyle, verilen nimetin karşılığını ödemek ve nimet vereni mükâfatlandırmaktır.⁶⁶ Şükür ise her hal ve durumda Allah'ı hatırlamakla olur ve nimetlere razı olmanın adıdır.⁶⁷ Mâtûrîdî, sadece dil ve beden ile şükretmeyi yeterli görmez. Asıl şükür, *dil*, *beden* ve *kalp* ile birlikte olmalıdır. Allah'a inanarak ve O'nun verdiği nimetlerin farkına vararak, Allah'ın verdiği nimetlerin şükrünü eda etme konusunda, diliyle (*kavlen*), bütün organlarıyla (*fi'len*) ve gönülden (*kalben*) şükretmektir.⁶⁸ Şükür, Allah'a itaatte gayret etmek ve mükâfat ve mücâzâtı.⁶⁹ Şâkir, şükreden şekûr ise çok şükreden kimsedir. Şekûr, Allah'ın verdiği nimetlere, hakkıyla şükretmekten aciz olduğunun farkına varmak anlamına da gelmektedir.⁷⁰ Şükür, verilen nimetleri yerli yerinde kullanma, Allah'a

⁶⁰ Bkz. Ebu Hamid el-Gazâlî, *Mizânü'l-Ahlâk*, Çev. H. A. Aslantürkoğlu, Sağlık Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 232-3.

⁶¹ Bkz. Buhârî, *Rikâk*, 20, Tefsir, 48/2, Teheccüd, 6, Müslim, *Sıfatumünafikin*, 79-81.

⁶² İbrahim, 14/7.

⁶³ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V/104, 106, IV/180-1.

⁶⁴ Mâtûrîdî, *Tevhid*, s. 278; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII/5.

⁶⁵ Mâtûrîdî, *Tevhid*, s. 278; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII/320; Mâtûrîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I/13.

⁶⁶ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/9, 146, X/47.

⁶⁷ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VII/5.

⁶⁸ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/104, 358-9.

⁶⁹ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/9, 146.

⁷⁰ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/9, IV/405.

verdiği nimetlerle isyan etmeme, nimetleri vereni unutmama, görülen iyiliğe karşı teşekkür etmedir. Şükür, Allah'a inanıp, O'na ortak koşmamak, bütün kötülüklerden uzak durulmasına inanıp –bazen hata etse de- itaatte gayret etmektir. Bu bakımdan insanın Allah'a hamd ve şükretmesi, insanın kendisine Allah tarafından verilen sayısız nimeti, O'nun istediği doğrultuda kullanması anlamına gelir.⁷¹

Mâtürîdî'ye göre dünya insanlığa faydalı olma hikmetiyle yaratılmıştır ve her nimetin de kendine göre bir şükür olmalıdır. Her bir duyu organı kendine göre bir şükür ister. Nitekim kişi sadece duyu organındaki kusurun giderilmesi için tüm varlığını feda etmeye hazırdır.⁷²

Allah insanlara verdiği sayısız nimetlerden bir kısmını belirtiyor ki, şükretsizler yahut da inkâr edenler Allah'ın gücünü ve kudretini anlasınlar. Allah insanlara çeşit çeşit nimetleri imtihan edilmesi için vermiştir. Dolayısıyla kulluğa uygun hareket ederek verilen nimetlere karşı Allah'a şükredilmelidir. Yeri göklerden ayırmak, her canlıyı sudan yaratmak, direksiz olmasına rağmen göğü düşmekten koruyup tutmak Allah'ın hikmeti ve kudretindedir. Öldükten sonra dirilme, toprak olduktan sonra yeniden canlanma da Allah'ın kudretindedir. Bunun hikmeti Allah'ın bizatihi zengin ve mülk sahibi olduğunu belirtmesi, ihtiyaçlarından dolayı evlatlar, ortaklar ve eşler edinenlerin durumunda olmadığını göstermek içindir.⁷³

Estetik ve ziynet de şükür içindir. Meselâ yıldızların yaratılma hikmeti,⁷⁴ karada ve denizde karanlıklarda insanların yol bulunması içindir.⁷⁵ Bir diğer hikmeti de gökyüzünün süslenmesidir. Ay, ayette belirtildiği üzere⁷⁶ dünya evinde gece lambası görevini üstlenmiştir. Dolayısıyla güzel görünümlere duâ ve şükür istenir. Çünkü ziynet, imtihan içindir.⁷⁷ Mâtürîdî, denizlerin yaratılmasının hikmetini rızık aramak ve şükür için olduğunu da belirtir.⁷⁸

Hiç kimse Allah'a layığıyla şükredemez, fakat buna rağmen Allah, hikmet, lütuf ve fazlından dolayı insanların samimi bir şekilde yerine getirmeye çalıştıkları ibâdet ve tatları şükür olarak kabul etmektedir.⁷⁹ Mâtürîdî'ye göre bu kabul, şu şekilde gerçekleşir; Allah ile insan arasında bir ticaret/alışveriş söz konusudur ve Allah ile ticaret yapan bir kimse kesinlikle kazançlı çıkar.⁸⁰ Bu manada Allah gece ve gün-

⁷¹ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 119; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/144, III/210 vd, IV/147, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I/309.

⁷² Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 278-9.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/623.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI/427-8.

⁷⁵ En'am, 6/97; Nahl, 16/16; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X/108-9.

⁷⁶ Fussilet, 41/11-12.

⁷⁷ Â-i imrân, 3/191; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X/108-9.

⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX/219.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/9.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/180-1.

düzü şükretmeye vesile kılmıştır ki çalışmak da uyumak da şükürdür.⁸¹ Mâturîdî'ye göre her insan başlangıçta cimridir fakat imtihanla ve tecrübeyle cömert ve sabırlı hale gelebilir.⁸² Böylece Allah sabreden kuluna bu fiili sayesinde üç türlü mükâfat vaad etmiştir: Birincisi, manevi arındırması ve bağışlamasıdır. İkincisi, rahmetidir. Üçüncüsü hidayetidir. Buradaki hidayet sabreden kullarına dinine ve musibetlere karşı teslim olma bilinci olabilir.⁸³

Bazı âlimler de sabırla şükürün eşit değerinde olduğunu ileri sürmüştür. Meselâ "Şükür mü sabır mı daha faziletlidir?" sorusuna Ebu Hamid el-Gazzâlî (ö.505/1111), "Su mu ekmeğe mi daha değerlidir?" sorusuna benzetir ve suya ihtiyacı olan için suyun, ekmeğe ihtiyacı olan için ekmeğin daha değerli olduğunu ifade eder.⁸⁴ Bu yüzden zenginin övülmesi varlıktan, fakirin övülmesi yokluktan dolayı değil; her ikisinde de övgüye lâyık olan varlığın ve yokluğun hakkını verebilmeleri, sabır ve şükür yapabilme iradesi göstermeleridir. "Yemek yiyip şükreden oruç tutup sabreden gibidir"⁸⁵; "İmânın yarısı sabretmek, diğer yarısı da şükretmektir."⁸⁶; "Başına iyi bir şey gelirse şükreder, kötü bir şey gelince sabreder"⁸⁷ hadisleri ile imanın bu iki faziletten oluştuğu, yarısının sabır, yarısının şükür olduğu anlaşılmaktadır.

C. İBADETLERDE SABIR VE ŞÜKÜR

Mâturîdî'ye göre dünya hayatı âhirete yönelik hamd ve şükür için yaratılmıştır.⁸⁸ Bedenî ibâdetler, beden nimetinin şükürünü, mâlî ibâdetler ise mal nimetinin şükürünü ifâ içindir. Namaz ve oruç, sağlıklı bir bedenın şükürünü zekât da helâl kazanılan bir servetin şükürünü yerine getirmektir. İslâm'daki ibadetlerin bir hikmeti de, insanı ruhen ve bedenen sağlam tutmak, rûhî ve bedenî hastalıklara karşı korumaktır. Birçok hikmetleri içeren ibâdetlerin ve şükürün hikmeti insana bakan yönüyle hikmet, adâlet, rahmet ve lütuftur. Çünkü insan ancak kendisini yaratan Rabbine karşı ibadet etmekle bir değer kazanır. İbadetlerin özü, sadece bir takım bedenî hareketlerden ibaret şekiller değil, ruhun derinliklerinden gelen bir samimiyetin ifâdesidir. Kendi varlık imkânlarıyla tam ve mükemmele ulaşamayan insanın her şeyini borçlu olduğu mükemmel ve yüce varlığa karşı itaat ve yaklaşma isteği, ibadetlerle anlam kazanmaktadır.⁸⁹

⁸¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII/39.

⁸² Bkz. Mâturîdî, *Tevîlâtü Ehli Sünne*, III/198-9.

⁸³ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, I/12-3.

⁸⁴ Bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, IV/135-141.

⁸⁵ Buhârî, *Etime*, 56.

⁸⁶ Abdurrauf el-Münavi, *Feyzu'l-Kadîr*, Mısır, trs. , III/188.

⁸⁷ Müslim, *Zühd*, 64.

⁸⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII/424.

⁸⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/180-1.

Mâtürîdî'ye göre Peygamberler, ibadet şekillerini ve kulluğu ümmetlerine öğretmişlerdir. Allah'a gerçek manada kulluk, ibadetlerin bütün manalarını duyarak ve manaları bizzat yaşayarak olur. Bu şekilde yapılan kulluk da insanın hem bu dünyada hem de âhirette mutlu olmasını sağlar. Allah'ı tam manasıyla, ruhen, kalben, cismen ve malen zikir olan ibadetlerin tümü, O'nun insanın şuurunda müteâl, hâzir ve nâzir olarak şuurlaştırılmaya yöneliktir. Allah'ı insanın şuurunda şuurlaştırma vasıtası olan ibadet-zikir o kadar önemlidir ki, bir yandan insanı ibadet-zikrin dışında her an Allah'ı anmaya götürür, öbür yandan insana Allah aşkı, iyi ahlâklılık, yetkinlik ve mutluluk kazandırır. Namaz ve oruç gibi ister bedenle yapılanlar, zekât gibi ister malla yapılanlar ve hac gibi, ister hem beden hem de mal ile yapılanlar olsun bütün farz ibadetlerde belirlenmiş bir zaman unsuru ve şartı vardır. Hiç şüphesiz bununla ibadetler insanda zaman şuurunu yerleştirmeyi ve ona zamanın değerini hatırlatmayı hedef almıştır. Namaz insana günde en az beş defa, günün çeşitli vakitlerinde akıp giden zamanı hatırlatır. Meselâ sabah namazını kılan kimse öğleyi kılınca, aradaki zamanın ve dolayısıyla ömrünün ân be ân yok olduğunu hatırlar. Bunun akabinde de daha dikkatli davranır.⁹⁰ Namaz, bütün yaratıkların duâ biçimlerini bir araya toplamıştır. Güneş, ay ve yıldızlar namazlarını rekât rekât kılınışı gibi doğma ve batma hareketlerini sürekli tekrar ederler. Dağlar, namazdaki kıyam gibi dâima dik dururlar. Hayvanlar, namazdaki ruku gibi devamlı eğilmiş haldedirler. Bitkilerin kökleri, namazdaki secde hali gibi her zaman yerdedir. Mâtürîdî'ye göre namaz ibâdetin ilk şartı abdesttir. Bunun hikmeti Rabbin huzuruna tertemiz olmaktır. Suyun başlıca görevlerinden biri temizlemedir.⁹¹ Bu yüzden namaz için abdest alınır. Dolayısıyla her dakika O'nun huzuru olduğundan tertemiz olmak hedeflenmiştir.⁹²

Zekât gibi malî ibâdetlerin bir diğer hikmeti de hem şükür, hem de fukaraya yardım edilip edilmeme konusunda imtihandır.⁹³ İslâm'da zorluk yoktur, maddî ve manevî temizlik esastır.⁹⁴ Zekâtla nefis ve mal temizlenir.⁹⁵ Zekâtı vermeyenler fakirlerin haklarını yediklerinden haram yemiş, onların kul hakkına girmiş olurlar. Dünya ve âhirette cezayı hak ederler. Böyle toplumlarda huzurlu yaşanmaz. Eğer malın şükürünü edâ ederlerse Allah da mallarını artırır, bereketlendirir. Allah "*şükrederseniz artırırım*"⁹⁶ sözünü vermektedir.⁹⁷ Mâtürîdî'ye göre insanların şükretme-

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII/423-4.

⁹¹ Enfal, 8/11.

⁹² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/339.

⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/233.

⁹⁴ Maide, 5/6; Bakara, 2/222 âyetleri buna delildir. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/233.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X/592, VII/245.

⁹⁶ İbrahim, 14/7.

⁹⁷ "Ey Ademoglu! İnfak et ki, ben de sana infak edeyim." Müslim, Zekât, 11; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/572.

lerini emreden ilâhî beyanlarla kastedilen anlam, birkaç şekilde yorumlanabilir. *Birincisi*, Allah'a şükretmek, nimetlerin O'ndan geldiğini bilmektir. *İkincisi*, insanın verilen nimetlere şükürü yerine getirmekten âciz olduğunu itiraf etmesi ve bu noktadaki eksikliğini bilmesidir. Acziyet, kulluk sıfatlarından olup insanoğlunun fitrî yaratılışı gereği maddî-manevî güç, kuvvet, tahammül ve sabrının sınırlı oluşudur. *Üçüncüsü* insanın verilen nimeti sadece Rabbine taatte bulunmak için kullanmasıdır. Mâtûrîdî, "Şükrederseniz artırırım" ifadesini, "siz Allah'a gerçekten inanır ve inancınızın gereğini yerine getirirseniz, ben de, hem dünyada hem de âhirette verdiğim, vereceğim nimetleri devam ettirir ve artırırım" şeklinde açıklar.⁹⁸

Dünyadaki hayatın devamı için Allah'a yapılan bütün taatler, şükür ve ibâdet kapsamında değerlendirilebilir. İnsanın huzur ve mutluluğu ancak ibadetler sayesinde kazanabilir. Allah herşeyi hikmetle yaratmıştır. Her halde şükür sözkonusudur.⁹⁹ Mâtûrîdî'ye göre Allah, Hz. Adem'i ağaca yaklaşmamakla imtihan ettiği gibi, insanı da her hal ve durumda sabır ve şükürle imtihan etmektedir.¹⁰⁰ Bu imtihan da kulun belâ ve musibetlere karşı sabretmesi, nimetleri kabule karşı da şükür etmesiyle gerçekleşir.¹⁰¹ Allah'ın emri olan ibâdetler, ancak samimiyetle yani ihlâsla yapıldığında makbûl olur ve sevaba dönüşür. Çünkü "Allah, kendi rızası gözetilerek yapılan amellerden başkasını kabul etmez."¹⁰² Mâtûrîdî'ye göre kötülüklerin hikmeti, insanın acziyetini hissedip Allah'a boyun bükme ve itaatini olması içindir. Çünkü insan hayırla ve şerle imtihan olmaktadır.¹⁰³ Belâ ve musibetlerin bir diğer hikmeti nasihat olmasıdır.¹⁰⁴ Hikmetin sırrını anlayan insan, işinde ve çalışmalarında başarılı olur. Başarılı olan insan ise, her zaman ve her yerde mutlu ve huzurlu olur. Bu manada ki insanların ibadete ihtiyacı hasta olan kişinin ilaca olan ihtiyacı gibidir. Çünkü insanın yaratılış hikmeti ibadet, hamd ve şükürdür. Kendisine verilen her türlü nimetten şükredip şükretmediğinden hesaba çekilecektir.¹⁰⁵ Namaz ve oruç, sağlıklı bir beden için şükürün zekâtı da helâl kazanılan bir servetin şükürünü yerine getirmektir. Namaz ve zekât dünyada ebedi kalmayı nefisten çıkararak âhirette bağlantı kuran ibâdetlerdir ki birçokâyettebu yüzden yanyana gelmiştir.¹⁰⁶

C. 1. ORUÇ

Mâtûrîdî'ye göre İslâmın beş şartından biri olan oruç,¹⁰⁷ ferde ve sosyal hayata

⁹⁸ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/106, III/9, IV/147.

⁹⁹ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI/11.

¹⁰⁰ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/447.

¹⁰¹ Bkz. Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI/12.

¹⁰² Nesai, Cihâd, 24.

¹⁰³ Bakara, 2/155, Enbiya, 21/35, A'raf, 7/168.

¹⁰⁴ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX/128.

¹⁰⁵ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X/610.

¹⁰⁶ Mâtûrîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V/307.

¹⁰⁷ Bkz. Buhârî, İmân, 1; Müslim, İmân, 22, Tirmizi, İmân, 3.

yönelik birçok faydası olan hikmetlerle dolu olmasının yanında, kişiye şükür ve sabır eğitimi veren ibadetlerdendir. Oruç tutanlar ibret ve tefekkürle yeme ve içmesini terk ettiği için övgüye mazhar olurlar.¹⁰⁸ İnsan oruç sayesinde nefsanî arzularına direnir, sabrederek nefsi terbiye ile irâdesini güçlendirir. İnsan daha sabırlı ve tahammüllü olur. Oruç, yalnız aç kalma değil göz, kulak, burun, ağız, kalp, el, ayak vs. tüm organlarla haramlardan, tüm kötü ahlâk örneği olabilecek tüm davranışlardan sakınmadır.¹⁰⁹ Böylelikle akıl, oruç tutanların övgüye değer olduğunu anlar.¹¹⁰ Oruç, bir nevi sabır eğitimidir. Oruç vasıtasıyla helâlleri bile uzun bir müddet terk etmeyi öğrenip bunu alışkanlık haline getiren insan, haramlardan kesin şekilde uzak durmayı öğrenir. Oruç, kişiyi sabırlı kılar. Özellikle, bazı kötü alışkanlıklarına mahkum olan bir kişiyi, belirli bir süre zarfında, oruçtan başka hangi kuvvet bu alışkanlıklarından alıkoyabilir? Alışkanlıklardan uzak durmak büyük bir sabır işidir. Böylelikle akıl, oruç tutanların övgüye değer olduğunu anlar.¹¹¹

Mâtürîdî, "yemeden içmeden el çekmiş zümre yani melekler gönüllerde yüksek mevkidedirler"¹¹² der. Oruçta insanî, ahlâkî, psikolojik, sosyolojik ve sihhî yönden bir çok hikmetler bulunmaktadır.¹¹³ Bedenî ve behimî arzuları besleyen maddî gıdaları azaltarak cismânî tarafını da zayıflatır. Bedenin zekâtı oruç insanı nefsinin hâkimiyeti altında ezilmekten kurtarır. Az yemek, az uyumak ve az konuşmak suretiyle cismaniyetin mağlup ve mahkum, ruhaniyetin galip ve hâkim duruma geçmesini temin eder.¹¹⁴

Birçok hikmetleri içeren, ferdi ve toplum hayatında sağlık, barış ve huzuru sağlayan, kulluğun göstergesi ibâdetlerden olan oruç, insanı melekler gibi övgüye değer yapmakta Allah'a yakınlaşmayı idrâkle en güzel ahlâkî davranışları kazandırarak âdeta melekleştirilmektedir. Diğer bir hikmetiyle de oruç, insan organların uzun süre dinlenmesini sağlayarak sıhhatini korur; kişiye güç ve zindelik verir.

C. 2. ÇALIŞMAK

Bireyde direkt olarak sabrın, dolaylı olarak da şükürün teşekkülünde çalışmanın önemi yadsınamaz. Çalışmak İslâmî öğretilerde salt bir ibadet olmaktan daha ziyade insanın kendini gerçekleştirmesiyle yakından ilgilidir. Arapça'da "güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak" mânasındaki "cehd" kökünden olan cihâd, "dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve baş-

¹⁰⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 254.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, I/344.

¹¹⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 254.

¹¹¹ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 254.

¹¹² Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 254.

¹¹³ "Oruç bir kalkandır." Buhârî, *Savm*, 2; "Oruç benim içindir, onun mükafatını ben veririm." Buhârî, *Savm*, 9, Müslim, *Siyam*, 30.

¹¹⁴ Bkz. İbn Mâce, *Siyâm*, 44; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl-i Sünne*, I/344.

kalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek, hakkı üstün ve hâkim kılmak için elden gelen gayreti sarfetme" dir.¹¹⁵ Mâtürîdî'ye göre düşmanla, şeytanla ve nefisle olmak üzere üç şekilde cihâd yapılır.¹¹⁶ Cihâd nefis, mal ve zekâtla olur. Çünkü hadiste "Asıl mücahid nefsiyle cihâd edendir"¹¹⁷ buyrulmuştur. Allah yolunda düşmanla mücadele edilirken itaati de terketmemek gerekir.¹¹⁸

Mâtürîdî'ye göre insan nefsiyle lezzetleri ve şehvetleri isteyip istememekle, yaratıklar arasında onlara yardım etmekle, acıma ve korkulara göğüs germekle de cihâd yapar. Dünyada maişet için sabrederek çalışmak da Allah yolunda bir nevi cihâdtır.¹¹⁹ Gece ve gündüzün yaratılış hikmeti, geceyi bedenlerin dinlenmesi, gündüz de çalışma içindir.¹²⁰ Mâtürîdî, "Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık"¹²¹ âyetine göre gündüz çalışma, gece dinlenme zamanı, sene, ayların hesabını bilmemiz için gece ile gündüzün yaratılma hikmeti olduğunu söyler.¹²² Mâtürîdî'ye göre cihâd yaratıcının emrine kâfir gibi cevap vermemek değil, O'na güvenen kul gibi sözünü dinleyip cevap vermektir.¹²³ Cihâd savaş halinde kâfîre kılıçla, münâfiğa da hadlerle olur.¹²⁴ Mal ile cihâd, Allah'ın insana ihsan ettiği mal ve servetin yine Allah yolunda harcanmasıdır. Çünkü "müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihâd edin"¹²⁵ denmiştir. Mâtürîdî'ye göre mal ve çocuklar oyun ve eğlence için değil, hikmetle yani imtihan için verilmiştir.¹²⁶ Çünkü onların maişet derdi bir imtihan vesilesidir,¹²⁷ bu da bir nevi cihâddir. Kişinin çalışması ibadetin bir çeşidi olduğundan zekât ibâdeti de Mâtürîdî'ye göre malla yapılan cihâda girer. Allah malları ve evlatları imtihan için yaratmıştır ki onlar hakkında emir ve nehiylere karşı nasıl amel işleyecektir.¹²⁸ Mâtürîdî'nin mal ile yapılan yardım, infâk ve harcamalara "mal ile yapılan cihâd" dediğini de görmekteyiz. Allah'a itaatle yapılan dünyadaki hayatın devamı için insanın yaptığı bütün çalışma ve didinmeler şükür ve ibâdet olabilmektedir.

¹¹⁵ Bkz. Tehânevî, Keşşâf, "cihâd" md; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, "Cehd" madd.

¹¹⁶ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, II/116.

¹¹⁷ Bkz. Tirmizî, Feza'ilü'l-Cihâd, 2.

¹¹⁸ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, II/116.

¹¹⁹ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, IX/634-5.

¹²⁰ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, VIII/139.

¹²¹ Nebe, 78/11.

¹²² Bkz. Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, VII/7, 8.

¹²³ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, V/177.

¹²⁴ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, X/95.

¹²⁵ Bkz. Ebû Davud, Cihâd, 18, Nesai, Cihâd, 1.

¹²⁶ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, V/187.

¹²⁷ Enfal, 8/28.

¹²⁸ Bkz. Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, X/43-4.

D. İMTİHAN, ŞÜKÜR VE SABIR

Mâtürîdî'ye göre insan fakirlikle, musibetlerle, nefislere gelen belâlarla sınanır. İmtihanın hikmeti de insanı aciziyetini hissettirip sabretmeye dolayısıyla yaratıcıya şükretmeye yönlendirmektir.¹²⁹ Mâtürîdî, hikmet dolu dünyada imtihanın sırrının akli kullanıp kullanmakta olduğunu belirtir ve insanın imtihanı kazanabilmesi için Hakim Yaratıcı bu dünyayı uygun bir tarzda yaratmıştır,¹³⁰ diyerek dünyanın yaratılış hikmetini insanın aklıyla tefekkür etmesi ile açıklar. Yani Allah yeryüzünü ve gökyüzünü boşu boşuna yaratmamış, ikisini de hikmetle yaratmıştır. Bu hikmetleri anlayabilmesi, tefekkür edebilmesi için lütfuyla akıl vermiştir ve idrâk için de aklımızı kullanmamızı istemektedir. Mâtürîdî akli, varlıkları ve onlarla ilgili bilgileri tasnif ederek sonuçlar çıkaran ve insana kıyas yapma gücü veren zihni bir faaliyet olarak görmektedir.¹³¹ Mâtürîdî salt ve donuk akıldan ziyade işlevsel akli esas alır, akıl yürütme anlamına gelen “nazâr” kavramını çok kullanır. O'nun nazarı, tefekkür, tedebbür ve teemmül gibi kavramlarla aynı manaya gelecek şekildedir.¹³² Mâtürîdî, aklın gerçek bilgiyi veremeyeceğini iddia edenlerin bile akli kullanmadan kendi düşüncelerini dahi ispatlayamadıklarını söylemektedir.¹³³ Mâtürîdî'ye göre akıl, insana verilen büyük bir ilahi lütuf olup aynı zamanda insanda bulunan “en aziz şeydir.”¹³⁴ İnsan akli ölçüsünde dünyada mükâfat veya ceza görür.¹³⁵ Dolayısıyla akıl insana verilen en büyük nimettir. Ancak bu nimet, küfür ve inançsızlık halinde en büyük musibet haline gelir. Böyle bir durumda, akılsız bir hayvan akıl sahibi bir insandan hem daha çok mutlu, hem de daha az zararlı ve yıkıcıdır. Çünkü Rabbini tanımayan bir akıl, sahibine işkence çektirir, başkalarına da belâ ve musibet verir.¹³⁶

Korku, açlık, fakirlik gibi durumların verilmesinin hikmetinin emniyet, tokluk ve zenginlik gibi güzel görünen durumların kıymetinin anlaşılması şükür ve sabır vesilesi olması içindir.¹³⁷ Kötülükler, iyilikleri, güzellikleri, sıhhat ve selameti bilmek içindir.¹³⁸ Eğer korku, açlık ve fakirlik gibi haller olmazsa sabır gerçekleşmez, dolayısıyla da mükâfat durumu hikmetsiz olur.¹³⁹ Allah hastalık ve sıkıntıları, hikmetinin

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V/77; Metin Özdemir, “Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, Ed: Şaban Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bak. Yay, Ankara 2011, s. 422; Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul, 2002, s. 104-5.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/126, VI/461, 473.

¹³¹ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 5, 17, 18, 267.

¹³² Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 16, 17, 18.

¹³³ Bkz. Hülya Alper, *İmâm Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi*, İz Yay, İstanbul, 2010, s. 164-5.

¹³⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II/23

¹³⁵ Bkz. Gazâlî, *İhyâ*, III/872-3

¹³⁶ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 160

¹³⁷ Bakara, 2/155-156.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX/128.

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/597.

bir tezâhürü olarak, kullarından azâde kılmamış, hatta en büyük belâ ve musibetlere uğrayanlar Peygamberler olmuştur.¹⁴⁰ Peygamberler verilen nimetlere karşı şükürün nasıl yapıldığını gösterdikleri gibi başa gelen bela ve musibetlere karşı sabrın gösterilmesinde de örnek, rehber olmuşlardır.¹⁴¹ Bütün peygamberlerde sabır özelliği vardır. Her şeyde sabırlı olmaları istenmiştir.¹⁴²

“Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir, O, yine de çoğunu affeder”¹⁴³ âyetinde yaptıklarınız ifadesini günahlarınız şeklinde anlayan Mâtürîdî, musibetleri günahların karşılığı olarak görür.¹⁴⁴ Bu dünya hayatında mü'minin başına gelen, düşmanın saldırması, ona galip gelmesi ve bazı zamanlar ona acı çektirmesi kaçınılmaz olan gerekli şeylerdendir. Bunlar, kavurucu sıcaklık, şiddetli hastalık, sıkıntılar ve kederler gibidir. Bunlar tabiat ve insanın bu dünya hayatında gelişimini tamamlaması için gerekli bir işittir. Bu durum yetişkin bir insan için geçerli olduğu gibi çocuklar ve hayvanlar için de geçerlidir. Bunların böyle olması hâkimler hâkimi, hikmetlilerin en hikmetlisi olan Allah'ın bir hikmeti gereğidir. Şâyet bu dünya âleminde hayır şerden, fayda zarardan, lezzet acıdan ayrılmış olsaydı, o zaman bu âlem başka bir alem, bu hayat da başka bir hayat olur ve hayırla şerrin lezzetle elemin, faydalıyla zararlının bir arada bulunmalarını gerekli kılan ilahi hikmet kaybolurdu. Bunların birbirinden ayrılması, bu âlemde başka bir alemde gerçekleşecektir. “Bir imtihan olarak size iyilik ve kötülük veririz”¹⁴⁵ “Biz onları yüzünde iyiler ve kötüler olarak bölük bölük ayırdık; iyiliğe dönerler diye onları güzelliğle ve kötülüklerle sınadık”¹⁴⁶ âyetlerindeki gibi Allah'ın dünyada insanları bir günah işlemedikleri halde, kendilerine bazı sıkıntılar vermek sûretiyle imtihan etmesidir ki bunun hikmeti de büyük bir ihtimalle onları uyarmak, günah işledikleri takdirde âhirette kendilerini bekleyen azabın büyüklüğünü kendilerine hatırlatmak, insanı ibâdetle, şükretmeye yönlendirmektir.¹⁴⁷ Peygamberler de ma'sum oldukları halde bir çok belâ ve musibetlerle imtihanlara maruz kalmışlardır. Meselâ, Hz. Peygamber Taif'te taşlanmış, Uhud savaşında dışı kırılmış, Hz. Yakub'un gözü kör olmuş, Hz. Eyyüb çok sıkıntılı hastalıklara maruz kalmıştır. Çünkü onlar musibetlere tahammül göstermede bile insanlara örnek olmuşlar, eşyanın hakikati ve hikmetini

¹⁴⁰ “İnsanların en çok musibete uğrayanları evvela peygamberlerdir, sonra derecelerine göre veliler ve salihler gelir. Kişi dinine göre belâ ve imtihanlara maruz kalır. Eğer salâbet-i diniyesi (dini dayanıklılık ve dayanma gücü) varsa, belâsı daha da artar. Fakat dininde gevşek yaşıyorsa ona göre musibetlerle karşılaşır. Kişiye belâlar gelir gelir de artık onun üzerinde hiçbir günah kalmaz.” Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizi, Zühd, 57; Dârimi, Rikâk, 67.

¹⁴¹ Ahkaf, 46/35.

¹⁴² Al-i İmran, 3/200; Enam, 6/34.

¹⁴³ Şura, 42/30.

¹⁴⁴ Bkz. Mâtürîdî, Te'vilâtü'l-Kur'ân, III/339, XIII/195.

¹⁴⁵ Enbiya, 21/35.

¹⁴⁶ A'raf, 7/168.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, Te'vilâtü Ehli's-Sünne, V/77.

anlamaya çalışmışlardır. İnsan, aklını kullanmaya çalışmazsa hissiz gibi belki hayvanlardan daha aşağı olabilir.¹⁴⁸ Hayvanlar gibi yer, içer, yemede, içmede ve şehvette nefsine hâkim olmayıp şükretmezse cezasını çeker. O halde iyilik ve hayrın kıymeti zorlayarak değil, şuur ve serbest bir irâde ile yapılmasıdır.¹⁴⁹ Mâtürîdî'ye göre iyiliklerle kötülüklerin ayrılmasının hikmeti akılların dünya-âhireti, sevabı, mükâfatı ve cezayı ayırt edebilmesi içindir.¹⁵⁰ Çünkü kötülükleri iyilikle savma ve affetme prensibi vardır.¹⁵¹ Bu yapılırsa kalpler sevgiye, dostluğa döner.¹⁵²

Emir, emre muhatap olan kişinin, emredileni yapmak suretiyle itaat etmesini gerektiren; nehiy ise fiilin yapılmamasını gerektiren sözdür.¹⁵³ Mâtürîdî'ye göre Allah'ın emrettiği ve nehyettiklerinde hikmetler vardır.¹⁵⁴ Allah insanları en güzel biçimde yaratmış, yeryüzünde bulunan her şeyi, hem yeryüzünün hem de semanın bereketlerini insanların emrine vermiştir. Bu nimetleri vereni tanımak kulun görevidir. Bundan da imtihan yani emir ve nehiy zarûreti doğar. Allah bu emir ve nehye mükâfat ve cezayı da eklemiştir ki özendirme ve sakındırma ilkeleri yeterince etkili olabilsin.¹⁵⁵ Emir ve nehiy olmazsa insanın muvazenesi bozulur. Meselâ, Allah insana kendisine zararlı şeyleri yasaklar ki onlardan gelebilecek zararlardan korunabilsin. Dolayısıyla Allah insanları hayırla ve şerle yani iyilikler ve kötülüklerle imtihan eder.¹⁵⁶ İnsan bu dünya hayatında ruhlar âleminden ebedi hayata doğru giden bir misafirdir. "*Dünyada bir yolcu, bir misafir gibi*"¹⁵⁷ davranmalıdır.

Mu'tezile âlimlerinden Kâdî Ahmed Abdulcebbar (ö. 415/1025) da hastalık, sel, depresyon ve benzeri diğer zarar ve elemeler, belâ ve musibetler hem ibret ve imtihan gibi iyi bir amaca hizmet etmeleri ve hem de Allah'ın bunların karşılığını verecek olması nedeniyle kötülük değil, iyilik olduğunu, insanın bunlara üzülmeye ve kaygılanmaya gerekmediğini de belirtir. Bunlar şâyet hem şimdi hem de gelecekte insanlar için faydalı ise, bu durumda insanın onlara razı olması ve şükretmesi gerekeceğini söyler.¹⁵⁸ Dolayısıyla Kelâmî düşüncede salt kötülük yoktur. Yani her kötü gibi görünen şeyin mahiyetinde, bir hikmete binaen var olması açısından bir iyilik yönü vardır. Mahiyeti itibarıyla mutlak kötülük olmadığı, kötülüğün göreceli ol-

¹⁴⁸ A'raf, 7/179.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V/97.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX/225-6.

¹⁵¹ Fussilet, 41/34.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX/81-2.

¹⁵³ Bkz. Gazâlî, *el-Mustasfa*, II/47.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V/160.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 224; *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VIII/285.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, X/359; *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I/227, II/448, III/339, IX/221, XIII/195.

¹⁵⁷ Buhârî, Rikâk, 3.

¹⁵⁸ Bkz. Kâdî Ahmed Abdulcebbar, *el-Muğni fi Ebvâbi't-Tevhidve'l-Adl*, neşr. İ. Medkur-T. Hüseyin, Kahire, 1962, XIII/413.

duğudur. Yani kötü bilinen şey özünden dolayı değil kendisine ilişen bir takım arizi sebeplerden dolayı kötüdür. Nitekim dünya hayatındaki kıtlık, sefalet, açlık ve hastalık gibi sıkıntılar, her ne kadar kötülük olarak isimlendirilseler de gerçekte onlar, hikmetli, doğru, hak ve adil işlerdendir.¹⁵⁹

SONUÇ

Mâtürîdî'ye göre sabır ve şükür, varlığın yaratılış hikmetlerindedir. Kişi sabah akşam, darlıkta bollukta, her zaman ve her durumda sabretmeli, hamdetmeli özellikle de bir nimetle karşılaştığında yaratana bol bol şükretmelidir. Bu şükür de *dil*, *kalp* ve *diğer organlarla* olur. Dil ile şükür ifade eden sözleri söylemektir, kalple şükür, her nimeti verenin Allah olduğunun idrâkidir. Malın şükürü zekât vermek, ilmin şükürü insanlara doğru bilgileri aktarmak, bedenın şükürü, Allah'a ibadet etmek ve insanlığın yararına faydalı işler yapmaktır.

İnsanda yaratılan her bir duyu organının yaratılış hikmeti vardır. Mü'min, bunları hikmetlerle dolu imtihan dünyasında ebedi hayatını kazanma yolunda başına gelen kötülük ve musibetlere karşı iradesiyle sabretmeli, dünyasını ve âhiretini cennete çevirebilme yolunda gayret göstermelidir. İnsan faydalı şeyleri yapıp zararlı şeylerden kaçındığı ölçüde Allah'a şükür görevini getirmiş olur. İnsanın herbir organı değişik şükür ister. Şükür de dil, kalp ve diğer organlarla olur. Dil ile şükür ifade eden sözleri söylemek, kalple şükür, her nimeti verenin Allah olduğunun idrâkidir. Malın şükürü zekât vermek, ilmin şükürü insanlara doğru bilgileri aktarmak, bedenın şükürü, Allah'a ibadet etmek ve insanlığın yararına faydalı işler yapmaktır. Peygamberlerin gönderilme hikmetlerinden biri de sabır ve şükür yollarını öğretmeleri ve her konuda örnek olmalarıdır. Allah sevdiği kullarını imtihana tabi tutar. Mü'min Allah'a inanmıştır, hastalık, sağlık, lütuf, musibet gibi hayatın çok çeşitli esintileri onun ana istikâmetini bozmadık, kulluk vasfını, imânını sarsmaz. İyiliklerle karşılaşsa şükreder, belâlarla karşılaşsa sabreder ve hatta musibetlerin kazandıracacağı sevabı ve karşılığında Allah'ın lütfunu düşünerek Rabbine hamd ve şükür eder.

Kaynaklar:

- » Alper, Hülya, İmanın Psikolojik Yapısı, İstanbul, 2002.
- » _____, İmâmMâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi, İz Yay, İstanbul, 2010.

¹⁵⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 170 vd. ;Mâtürîdî'ye göre zararlı nesnelere yararları da vardır ki içyüzünü insanlar anlayamazlar. Buna ateş ve su örneğini verir. Ateşin yakma özelliği bulunmakla birlikte besinleri kullanılabilir hale getirme özelliği de vardır. Her canlının hayatı suya bağlı olmakla birlikte ölümlü de onunla gerçekleşebilir. Mâtürîdî, acı veya zehirli hiçbir nesne yoktur ki onda müzmin bir hastalığın ilacı bulunmasın, diyerek hikmetini de şöyle açıklar: "Bu tür konularla ilgilenen kimse bir nesnenin mutlak kötü veya mutlak iyi olduğuna hükmetmenin yanlış olduğunu anlamalıdır. Aksine her nesnenin zararı da yararları da vardır. Tabiatın bu yapısında tevhid delilleri mevcuttur." *Tevhid*, s. 138-9, 169.

- » Asım Efendi, Kamus Tercümesi, Haz. Rizeli Hasan Hilmi Efendi, Bahriye Matb, İstanbul, 1305.
- » BilmeN, Ömer Nasuhi, Muvazzahîm-i Kelâm, İstanbul, 1959.
- » Buhârî, Ebû Abdullah, Camiü's-Sahih, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- » Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sihah Tacü'l-Lüga, tahk. Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut, 1979.
- » Çağrı, Mustafa, "Sabır", DİA, cilt: 35, İstanbul, 2008.
- » _____, "Şükûr", DİA, cilt: 39, Ankara, 2010.
- » Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, es-Sünen, İstanbul, 1981.
- » Ebû'l-Vefa, Ebû Muhammed Abdulkadir b. Muhammed el-Kureşi, el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Takakati'l-Hanefiyye, Kahire, 1413/1993.
- » Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakub, el-Kâmûsü'l-Muhîr, Beyrut, 1986.
- » Gazâlî, Ebû Hamid, İhya-u Ulûmü'd-Din, Kahire, trs.
- » _____, Mizânü'l-Ahlâk, Çev. H. A. Aslantürkoğlu, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1974.
- » _____, el-Mustafaminîmi'l-Usul, trc. H. Yunus Apaydın, İslâm Hukuk Metodolijisi, Klasik Yay, İstanbul, 2006.
- » İsfehâni, Ebû'l- Kasım el-Hüseyn, Râğb, el-Müfredât fi Garîbi'l- Kur'ân, Tahk. S. A. Ravaviri, y. y. Beyrut, 1992.
- » İbn Faris, Ebû'l-Hüseyn Ahmet, Mu'cemu Mekayisi'l-Luga, Thk. Abdusselam Muhammed Hasan, Beyrut, trs.
- » İbn Kayyim el-Cevziyye, Uddetü's-Sâbirin ve Zahîretü's-Şâkirin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- » İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed, es-Sünen, İstanbul, 1981.
- » İbn Manzur, Cemaluddin, Lisânü'l-Arab, Beyrut, trs.
- » Kâdî Abdulcebbar Ahmed, el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhidve'l-Adl, neşr. İ. Medkur-T. Hüseyin, Kahire, 1962.
- » Leknevi, Ebû'l-Hasenât Abdulhay, el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, Kahire, 1324.
- » Mâtürîdî, Ebû'l-Mansur, Te'vilâtü'Ehli's-Sünne, Tahk. M. Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.
- » _____, Kitâbu't-Tevhid, Haz: Bekir Topaloğlu, M. Aruçi, İSAM yay, Ankara, 2005.
- » _____, Te'vilâtü'l-Kur'ân, Bekir Topaloğlu, Mizân Yay, İstanbul, 2005.
- » _____, Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi, Çev: Bekir Topaloğlu, Ensar Yay, İstanbul, 2015.
- » Münâvi, Abdurrauf, Feyzu'l-Kadir, Mısır, trs.
- » Müslim, Ebû'l Hüseyin, es-Sahih, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- » Nesâî, Ebû Abdîrrahman, es-Sünen, Çağrı Yay, İstanbul, 1981.
- » Nesefî, Ebû'l-Muîn, Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din, Tahk: Hüseyin Atay, DİB Yay, Ankara, 2004.
- » Oral, Osman, Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2014.
- » Özdemir, Metin, "Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı", Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası, Ed: Şaban Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay, Ankara, 2011.
- » Taberî, Ebu Cafer, Câmîu'l-Beyân, Beyrut, 1412/1992.
- » Tehanevi, Şeyh Muhammed Ali, Keşşafulstilahatı Fünun, Thk. AlîRahruc, Lübnan, 1996.
- » Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa, Sünen, İstanbul 1981.
- » Topaloğlu, Bekir, "Hamd", DİA, cilt: 15, İstanbul 1997.
- » _____, "Sabûr", DİA, cilt: 35, İstanbul, 2008.
- » _____, "Şekûr", DİA, cilt: 38, İstanbul, 2010.
- » Zebidi, Muhammed Murtaza, Tâcü'l-Arusmin Cevahiri'l-Kamus, Mektebetül-İlmiyye, Beyrut, trs.